

je výtvarným doprovodem textu, přesto je její zacílení rozhodně širší než jen ilustrativní v artologickém slova smyslu. Jejimi zásadními kvalitami musí být, že je *vypověditelná*, *popsatelná* a *interpretovatelná*, a to ne v rámci jedné kultury, ale především mezikulturně.

Položíme-li si otázku, jakou funkci plní ilustrace v učebnici ČJC, můžeme najít několik funkčních důvodů pro použití ilustrační složky.

První důvod můžeme nazvat např. jako *objektově translační*. Mnohé objekty je snadné zakreslit a pro zpřístupnění jejich významu nepotřebujeme zprostředkující jazyk, tato *přímá translace* je tedy výhodná např. pro vytváření cvičení pro úplné začátečníky.

Druhým důvodem užití ilustrace v materiálech pro cizince může být *estetická funkce*, tzn. důvod ryze komerční, protože graficky a ilustračně zajímavě zpracovaná učebnice, ačkoliv je dražší, bude na trhu úspěšnější, než učebnice zahrnující jen ryze verbální složky.

Třetí důvod můžeme označit jako *gramaticky explikační*. Při výuce ČJC bez zprostředkujícího jazyka je nutné využívat právě ilustrační a grafické prostředky jako explikační funkory, zprostředkovávající gramatické informace bez použití metajazyka.¹

Čtvrtým důvodem je *eliminace překladové verbální složky* z důvodu eliminace cílového jazyka. Pomocí ilustrací můžeme ve cvičeních elicitujících promluvu studentů vyloučit překladové postupy. Ilustrace nám dovoluje elicitovat cílový jazyk na základě simulované situace.

3. Specifika ilustrace v materiálech pro ČJC

Z výše uvedených důvodů použití ilustrace vyplývá, že ilustrace je převážně didakticky zacílenou složkou a takto zacílená ilustrace je problematizována pro svou *narativní účelovost*. Z toho plyne, že kritéria posuzování, jež jsou tradičně aplikována na umělecký obraz, uměleckou ilustraci, se pro didaktickou ilustraci tohoto typu v mnohém jeví jako neadekvátní a koncepcí ilustrací v učebnicích ČJC by se měla řídit jinými pravidly, které se pokusím níže formulovat.

¹ Pro konkrétní využití obrazového materiálu při gramatické explanační viz Štindlová, B. – Škodová, S.: Možnosti signálního ztvárnění gramatických pravidel v učebnicích cizích jazyků. *Euroliteraria a Eurolingua* 2007, TUL, Liberec 2008, s. 307–315.; Škodová, S.: Využití přímé metody při výuce gramatického systému češtiny jako cizího jazyka. In: Uličný O. (ed.): *Euro-literaria a Eurolingua*. TUL, Liberec 2005, s. 353–360.

- První pravidlo označím jako pravidlo *figurální centralnosti*. S výjimkou *objektově translačního důvodu* narativní didaktická kresba upřednostňuje postavy jako aktéry simulovaných situací. Pro každý obrázek platí, že postava v něm zachycená je posunuta do postavení zprostředkujícího protagonisty, tedy v etymologickém smyslu do postavení toho, kdo „hraje hlavní roli“. Je to právě postava, která studentovi zprostředkovává nějakou situaci, ať už tím, že on sám se s postavou „ztotožňuje“ – tzn. přejímá v situaci roli této postavy, nebo je pro něj postava/postavy simulovaným partnerem, který mu „umožňuje“ uskutečnit danou řečovou interakci. Velmi zajímavá je také varianta, při níž situace není navozena jen samotnou postavou/postavami a „čistou plochou“, do níž je zasazena, ale situační prostor vzniká a je utvářen až v součinnosti s textem, který se vztahuje k ilustraci a k němuž se vztahuje ilustrace.
- Další pravidlo bych označila metaforicky paralelně k jazykovému ztvárnění jako *grafickou synekdochou*. Podíváte-li se na kresbu určenou pro ČJC, je zjevné, že vypouští vše, co není nezbytné pro srozumitelnost zobrazované situace. Tato kresba si vždy musí být vědoma privilegovanosti užitých prvků, které vykazují **okamžitý informační charakter**, a zbytek tato kresba eliminuje či upozaduje. Didaktická ilustrace nesmí být pro studenta rébusem, musí být naopak ve svých atributech velmi prvoplánová. Toto je právě specifikum odlišující ilustraci v učebnicích ČJC od ilustrací v ostatních knihách, v těchto ostatních ilustracích je prostor pro metaforu, tajemství, nejasnost, které čtenář objevuje jako estetický prvek; naopak ilustrace v didaktických materiálech se všem těmto nejasnostem musí vyhnout, protože by ztratila svou primární výpovědní hodnotu.
- Třetím pravidlem didaktické kresby je *typizace* (jako kulturologický fenomén). Typizace je zjednodušení, které je aplikováno na postavy. Typizace představuje stereotyp, který odpovídá nutnosti vyjádřit všechno vizuálně pomocí „vnějších znaků“ (nebo indexů). Pomocí vizuálních stereotypů můžeme snadno vyjádřit např. majetkovou příslušnost, sociální zařazení, dominantní/submisí, zájmové preference apod., které musí být prosté a okamžitě dekódovatelné. Tato typizace je problematizována kulturním stereotypem. Jestliže student přichází z odlišného kulturního prostředí, musí se atributům učít, stejně jako se učí jazyku. Není proto samozřejmostí, že např. podle

brýlí, svetru a ukazovátka rozpozná učitele, podle zástěrky a servítku servírku nebo podle lana, batohu a pohorek turistu, či horolezce.

- Čtvrté pravidlo označujeme jako *expressivita*. „Hra“ postav je zásadním faktorem pro pochopení situace studentem. Diskontinuita didaktické kresby a její narace (resp. její fragmentarita) zapříčiněná i ekonomickými důvody tisku materiálu) nutí každou ilustraci k tím větší výmluvnosti, že utváří vybraný moment vyňatý z předpokládané kontinuity děje. Tělo (gestikulace) a tvář (fyziognomické výrazy postav) musí být co nejexpressivnější. (Ale pozor: jen tak expresivní, jak to dovoluje grafický kód vlastní kreslíři a kulturní kód. Tato expresivita je opět vnímána mezi kulturami odlišně.). Expressivita se může posilovat například tím, že se uchyluje k celé škále ideogramů a konvenčních znaků (jako například malé kapičky kolem obličejů, které zdůrazňují námahu, čáry ve tvaru blesků zdůrazňující zuřivost, apod.). Jedním z prvků expresivity je *kodifikace pohybu*², která je pro ilustrace v materiálech ČJC typická a která je charakteristická maximálním zachycením pohybu bez hybnosti.

4. Závěr

V těchto bodech může být narativní ilustrační kresba postavena proti kresbě ilustrační estetické, která mnohem více obětuje dekorativní tendenci a vyzývá ke kontemplativnější četbě.

Účinnost narativní ilustrační kresby spočívá především v tom, že nezná žádné virtuální, nedokončenost, nedopověditelnost. Ať je jakkoli schematická, je vždy (ať už v součinnosti s textem, nebo bez něj) *dokončená*. Požadavkem na ilustraci v materiálech pro výuku ČJC je proto *jasnost* kresby. Tato ilustrace vyžaduje kvůli *jednoznačné a rychlé čitelnosti* enormní elipsy doplňků a detailů a obrázky vystupují často pouze jako připomínky možných řečových situací, jako jejich symboly. Tato ilustrace je proto jakési „podrobení čáry slovům“.

Ukázat, vyprávět a elicitovat řeč na základě obrazu, to jsou pro narativní ilustrativní kresbu hlavní zásady. Ilustrační didaktická kresba se neodvolává (jako kresba estetická) na odkazující (*referent*), ale (stejně tak jako slovo) na označované (*signifié*).

2 Pojmu kodifikace zde používám v širokém slova smyslu jako systematické sjednocení používaných grafických a ilustračních prvků v rámci jedné publikace. Tato kodifikace se potom stává jedním z prostředků signální gramatiky příslušné publikace.

LITERATURA:

- Akademický slovník cizích slov. Praha: Academia 2000.
- Doubrovová, J. *Sémiotika v teorii a praxi*. Praha: Portál 2002.
- Ellis, R. *Instructed Second Language Acquisition*. Blackwell 1990.
- Ellis, R. *Second Language Acquisition*. Oxford University Press 1997.
- Hyltenstam, K.; Pienemann, M.: *Modelling and Assessing Second Language Acquisition*. Multilingual Matters 1985.
- Kieweg W.: *Funktioniert die Signalgrammatik wirklich? In: Pädagogische Welt*, 2/98, 81.
- Choděra, R.: *Didaktika cizích jazyků*. Praha: Academia 2006.
- Lightbown, P.; Spada, N. (eds.): *The Role of Instruction in Second Language Acquisition*. In *Studies in Second Language Acquisition* 15, 1993.
- Podrápská, K. *K možností vizuálního a verbálního ztvárnění gramatického učiva v současných učebnicích německého jazyka pro základní školy*. Liberec 2002. – nepublikovaná disertační práce
- Podrápská, K.: *Poznámky k signální gramatice*. In *Cizí jazyky*, r. 47, 2003/2004, č. 4, s. 128–130.
- Richards, J.; Rogers, T. *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press 1986.
- Škodová, S.: *Využití přímé metody při výuce gramatického systému češtiny jako cizího jazyka*. In: Uličný O. (ed.): *Euroliteraria a Eurolingua*. TUL, Liberec 2005, s. 353–360.
- Štindlová, B. – Škodová, S.: *Možnosti signálního ztvárnění gramatických pravidel v učebnicích cizích jazyků*. *Euroliteraria a Eurolingua* 2007. TUL, Liberec 2008, s. 307–315.
- Zimmermann, G. *Grammatik lehren, lernen, selbstlernen*. Hueber 1985.
- <http://spzwww.uni-muenster.de/~griesha/fsu/gram/signalgrammatik.html>
- <http://www.ncrel.org/sdrs/areas/issues/students/learning/lr2grap.htm>

Specifika ilustrací v materiálech pro výuku češtiny jako cizího jazyka

SVATAVA ŠKODOVÁ

1. Obecná charakteristika ilustrace

Italské slovo *illustrare*, z něhož je slovo *ilustrace* odvozeno, znamená *něco vysvětlit*. Ve výtvarném umění však ilustrace nemusí zdaleka plnit jen funkci naznačovanou etymologií slova. Podle Akademického slovníku cizích slov (2000) je ilustrace 1) *kresba n. malba jako doprovod tištěného textu* nebo 2) *názorný příklad, vzor, doklad, názorné svědectví*. První význam je jednoznačně artrologický a hodnoty takovéto ilustrace jsou především estetické; druhý význam směřuje k původnímu italskému slovu a jeho hodnota je gnozeologická.

Ilustrace jako oblast výtvarného umění je v České republice na velmi vysoké úrovni a je například specifická i tím, že české ilustrované knihy nezahrnují jen techniku kresby (případně i jednotlivé grafické techniky), ale velmi rozšířená je i ilustrátorská malba. Pojetí české ilustrace je především vysoce estetickou záležitostí s výraznou stylovou profilací jednotlivých výtvarníků. A právě díky této vyprofilované estetičnosti se může ilustrace značně odklánět od pojetí ilustrace ve významu explikačním.

Tyto informace, ačkoliv na první pohled přímo nesouvisejí s výukou češtiny, pokládám za důležité pro objasnění statutu ilustrace a jejích specifík právě ve výukových materiálech ČJC.

2. Funkce ilustrace v materiálech pro výuku cizinců

Ilustrace v materiálech pro výuku cizinců má podle mého názoru svou specifickou funkci. Ačkoliv terminologicky ji označíme jako ilustraci, protože